

Ivan Dubnička: Misa Mäsa

Bratislava, Karpaty-Infopres 2012. 240 s.

Monografia *Misa Mäsa* je dielom súčasného, ale žiaľ nedávno predčasne zosnulého slovenského filozofa, kulturológa, politológa, ale predovšetkým environmentalistu Ivana Dubničku. V publikácii sa zameria na filozofické skúmanie fenoménu konzumácie mäsa, a to hneď z viacerých aspektov, pričom k problematike pristúpil predovšetkým z evolucionistického a environmentálneho hľadiska. Nadväzoval pritom na svoje staršie práce (napr. *Kulturológia a environmentalistika a ich výchovné aspekty*, Bratislava, UK 2003; *Kultúra a environmentálna kríza*, Nitra, UKF 2007; *Mravy, šelmy a vegetariáni*, Nitra, UKF 2007). V aktuálnej štúdii vychádzal z tézy, podľa ktorej vo fylogénéze človeka zohralo mäso, jeho získavanie a spôsoby jeho distribúcie a konzumácie prevratnú či priamo konštitutívnu úlohu – a významnú rolu hrá aj v súčasnosti.

Vo svojej filozofickej koncepcii I. Dubnička kultúru považuje za evolučne vzniknutú stratégiu druhu *homo sapiens*, ktorou naplňa základný imperatív zachovávať a reprodukovať život vlastného druhu. Kultúra je teda rozvinutím pudu sebazáchovy. I. Dubnička ju vníma ako adaptačný prostriedok *homo sapiens* na jeho vonkajšie i vnútorné prostredie. Materiálna i duchovná kultúra sa preto podľa jeho názoru zaoberá predovšetkým riešením dvoch základných problémov, ktorými sú získavanie potravy a sexualita (s. 23).¹ Vo svojom výklade navyše poukazuje na ich veľmi

1 Všetky stránkové odkazy v zátvorkách v texte sa vzťahujú na recenzovanú knihu.

úzkou prepojenosť a do určitej miery aj vzájomnú podmienenosť, ktorá je najzjavnejšia v najstarších ľudských spoločnostiach, ale je prítomná, i keď v omnoho sofistikovanejších podobách, aj v súčasných kultúrnych a sociálnych inštitútoch. Vo väčšine minulých i súčasných kultúr je pritom dostupnosť a možnosť konzumácie mäsa považovaná za znak vyššieho spoločenského statusu, čo ovplyvňuje aj možnosť výberu životného partnera, resp. možnosť splodenia a vychovania potomkov. Po väčšinu ľudských dejín je vegetariánstvo skôr prejavom environmentálnej nevyhnutnosti, teda nedostatku mäsitej potravy, resp. nemožnosti jej produkcie, než vedomou voľbou jednotlivcov či celých spoločností. Väčšina ľudí, od úsvitu ľudstva po súčasnosť, totiž preferuje mäso alebo ho aspoň nevyklučuje zo svojho stravovania.

K skúmaniu fenoménu mäsa I. Dubnička pristupuje cez tézu environmentálneho pragmatizmu, podľa ktorej „ekologické podmienky diktujú spôsob obživy, ktorý následne determinuje duchovnú kultúru“, rozšírenú o predpoklad, že „všetky rozhodujúce vonkajšie determinanty a biologické zákonitosti, ktoré ovplyvnili fylogenezu *homo sapiens*, sú pretransformované do duchovnej kultúry, do tradícií, zvykov a náboženstiev“ (s. 24). I. Dubnička pritom vychádza z predpokladu prepojenia biologického a kultúrneho evolucionizmu, čo mu umožňuje skúmať mäso nielen ako formu potravy, ale aj ako kultúrny a sociálny fenomén.

V prvej časti monografie analyzuje fylogenezu človeka a jej podmienenosť, resp. súvislosť so spôsobom získavania mäsa a jeho konzumáciou. Opiera sa pritom o výsledky moderných etologických, antropologických a archeologických štúdií. Poukazuje na to, že ani primáty, ktoré sú človeku evolučne či geneticky najbližšie, nie sú čisto vegetariánske, pričom mäso nielen konzumujú, ale aj lovia, a to neraz aj v podobe príslušníkov vlastného druhu. Už pri primátoch, predovšetkým šimpanzoch, je vidieť, že ak sa vydajú na lov, postupujú koordinovane, čiže ide o skupinovú aktivitu, rovnako ako pri následnej konzumácii uloveného mäsa. Pri nej sa však ukazuje, že rozdeľovanie potravy súvisí s aktuálnym alebo možným postavením jedinca v skupine. Možno pri nej identifikovať nielen znaky reciprocity a zásluhovosti, ale aj redistribúcie a solidarity – prídel mäsa sa totiž ujde aj tým, ktorí sa na love nezúčastnili, napr. samiciam a mláďatám, ktoré sa ho dychtivo dožadujú. Z toho I. Dubnička odvodzuje, že podobné vzorce správania možno predpokladať aj u predkov človeka (*homo habilis*, *homo erectus*), ak boli navyše zaznamenané aj v doteraz existujúcich prírodných národoch.

Vyhľadávanie zdochlín, ale i lov zvierat viedli nielen k zvládnutiu technológií výroby kamenných nástrojov na lov a spracovanie zvierat, ale aj k využívaniu ohňa na úpravu mäsitej potravy. To podnietilo a zároveň umožnilo zväčšovanie mozgu, a tým aj ďalší anatomický, psychický a sociálny vývoj hominidov, rovnako ako vznik ekonomického systému zmiešaného hospodárstva, v ktorom sa potrava získava kombináciou zberu a lovu. Potreba koordinácie a plánovania lovu prispela aj k vývoju reči a pravdepodobne i k rozvoju schopnosti predvídať a plánovať. Keďže

pri primátoch a prírodných národoch platí, že väčšiu šancu na vlastné potomstvo majú šikovnejší lovcí, teda tí, ktorí dokážu získať viac mäsitej potravy, z dlhodobého hľadiska majú v ľudskom genofonde prevahu práve potomkovia úspešnejších lovcov. A tak konzumácia veľkého množstva mäsa a potreba jeho získavania bola podľa I. Dubničku najväčšou evolučnou adaptáciou vo vývoji druhu *homo sapiens*. Z tohto hľadiska je mäso dôležitým evolučným podnetom.

V druhej časti sa autor venuje mäsu ako kultúrnemu a kultúrotvornému fenoménu a skúma mäso ako spoločenský a politický faktor. Svoje tvrdenia dokumentuje množstvom príkladov z etnografie, mytológie a religionistiky a tiež príkladmi zo života pôvodných obyvateľov Afriky a predovšetkým Ameriky, ktorým sa venoval v prácach z 90. rokov minulého storočia (napr. *Prírodný svet Indiánov*, Bratislava, PaRPRESS 1998).

To mu umožňuje poukázať na skutočnosť, že mäso tvorí základ spoločenských vzťahov v kultúrach lovcov a zberačov, v ktorých existujú procesy prerozdelenia mäsa, pričom sa pamätá aj na ohrozené, resp. neproduktívne skupiny, čo Dubnička identifikuje ako zjavný sociálny altruizmus. Ten je podľa neho nielen existenčnou nutnosťou spoločenských, nestále balansujúcich na hrane prežitia, ale prežíva aj v moderných spoločnostiach, a to až do druhej polovice 20. storočia, keď sú podobné praktiky zaznamenávané aj na slovenskom vidieku (s. 96).

V tejto súvislosti autor upozorňuje, že rastliny nikdy neboli takýmto predmetom kultúrnej a spoločensky normovanej výmeny, len ojedinele boli spájané s privilegovaným postavením v spoločnosti a iba veľmi zriedka boli predmetom nejakého tabu. Naproti tomu sa tabu ako dôležitý antropologický a sociálny fenomén takmer vo všetkých kultúrach spája s konzumáciou mäsa, resp. niektorých druhov mäsa, spôsobom jeho úpravy či okruhom subjektov, ktorým je vyhradené či naopak zakázané. Táto problematika je tematizovaná vo väčšine mytológií i náboženstiev, mäso je často vnímané ako sakrum, tvorí súčasť náboženských rituálov (po značnú časť dejín aj mäso ľudské) a obety bohom, ktorí ho preferujú pred rastlinnými obetami ešte aj v monoteistických náboženstvách. Veď jadro sporu medzi Kainom a Ábelom spočívalo v tom, že Boh odmietol rastlinnú obeť jedného a prijal mäsitú obeť druhého z bratov (s. 134). Dubnička zdôrazňuje, že ešte aj v súčasnosti sú významné spoločenské a rodinné podujatia spojené s kolektívnou a aspoň sčasti aj ritualizovanou konzumáciou špecifických druhov mäsových pokrmov. Konzumácia mäsa má teda i dnes sociálny a integračný charakter.

No získavanie mäsa v loveckých a zberačských spoločnostiach je vecou náhody, preto domestikácia zvierat predstavuje revolúciu v spôsobe obživy i v ďalšom kultúrnom vývoji ľudstva. Umožnila „výrobu“ mäsa, a tým aj jeho pravidelný prísun či vytváranie zásob „živých konzerv“ na zlé časy alebo na ťažké cesty cez stepi, púšte či oceány. Blízke spolužitie ľudí a zvierat a pravidelná konzumácia mäsa a ďalších živočíšnych produktov však spôsobili aj rozširovanie pandemických bakteriálnych ochorení, ktoré významne ovplyvnili ďalšiu biologickú evolúciu človeka. Na druhej

strane plánovaná výroba vysoko kalorickej mäsitej potravy umožnila jej nadprodukciu, a tá zas rast populácie (s. 117), ktorý sa dodnes nezastavil. Domestikácia zvierat a rozvoj zručností v ich chove a rozmnožovaní boli podľa I. Dubničku ďalším evolučným podnetom, ktorý napokon viedol k vzniku civilizácie. Domestikácia je síce dôsledkom ľudskej túžby po mäse, ale bez nej by nevzniklo pastierstvo a bez neho monoteizmus, ktorého všetky tri najznámejšie podoby sú bezprostredne formované kultúrou a videním sveta pastierov (Boh ako pastier). Značnú pozornosť preto I. Dubnička venuje aj skúmaniu náboženstiev a ich vzťahu k fenoménu mäsa vo svojom učení a praxi, pričom neobchádza ani znepokojujúci fenomén kanibalizmu. Upozorňuje na to, že regulácia spôsobu produkcie a konzumácie mäsa tvorí dôležitú súčasť mytologických a aj náboženských systémov. Na špecifickosť mäsa v tejto súvislosti poukazuje aj fenomén pôstu, prítomný vo všetkých sakrálnych systémoch, v ktorých je spätý prevažne so zákazom konzumácie mäsa. Opakom pôstu je potom slasť, ktorá je spájaná nielen so sexuálnymi aktivitami, ale aj s konzumáciou mäsa.

Rozdiely v prístupe jednotlivých náboženských systémov k mäsu I. Dubnička interpretuje environmentálnym pragmatizmom, čo mu umožňuje vysvetliť nielen kanibalizmus Aztékov, ktorí naň boli odkázaní v dôsledku vyčerpania, resp. neexistencie zvieracích zdrojov mäsa, ale aj postupnú transformáciu indických kultúr (pôvodné védské i buddhistické texty konzumáciu mäsa nielenže nezakazujú, ale považujú ju za samozrejmu, rovnako ako profesie s nimi spojené, napr. mäsiar) na lakto-vegetariánske, keďže v dôsledku prudkého rastu populácie už nebolo možné produkovať pre nich dostatok mäsa (s. 125). Rovnako to platí o judaizme a islame, ktoré zakazujú chov a konzumáciu ošípaných, pretože potrebujú omnoho viac vody a na vodu náročných rastlinných produktov než ovce a kozy, takže by ich chov v púštnom prostredí Blízkeho východu viedol k zvýšenej exploatácii beztak obmedzených zdrojov vody. Všimá si aj to, že kresťanstvo je jediným monoteistickým náboženstvom, ktoré vyslovene netabuizuje konzumáciu nejakého druhu mäsa a aj zvieracie obete zakáže až neskôr, v snahe odlíšiť sa od judaizmu. Navyše kresťanstvo za pôstne jedlo považuje aj ryby a iné „vodné“ živočích, čím obchádza zákaz konzumácie mäsa v pôstnych obdobiach. Ľudská túžba po mäse je zjavne silnejšia než božie príkazy.

V súvislosti s kanibalizmom Dubnička poukazuje nielen na jeho praktikovanie u hominidov i primátov, ale aj na zmienky o ňom v mytológii všetkých kontinentoch, či dokonca v Starom zákone (Abrahám nebol príliš prekvapený príkazom obetovať vlastného syna) a nepriamo aj v Novom zákone (krv a telo Pánovo) či v ľudových rozprávkach. Tie konzumáciu ľudskeho mäsa tematizujú rovnako často ako správy objaviteľov, misionárov a etnológov z rôznych kútov sveta z ešte historicky nedávneho obdobia. Odhliadnuc od pragmatického kanibalizmu, do ktorého v exponovaných situáciách upadajú aj civilizovaní ľudia, o čom svedčí viacero prípadov aj z 20. storočia, upriamuje Dubnička pozornosť aj na rituálny kanibalizmus.

Všima si, že krvilační sú predovšetkým antropomorfní bohovia, ktorí prevažujú v roľníckych kultúrach. Bohovia so zvieracou podobou, prevažujúci v loveckých a pastierskych kultúrach, ľudské obete vyžadujú len zriedka.

Napriek tomu, že väčšina ľudí v minulosti i súčasnosti preferuje mäsitú stravu, Dubnička tematizuje aj fenomén vegetariánstva. Poukazuje pritom na slobodu a nezávislosť ľudského myslenia od biologických daností, teda aj na slobodu výberu obsahu stravy. Zároveň však konštatuje, že „absolútna väčšina ľudí zatiaľ nedosiahla, a zrejme ani tak skoro nedosiahne, nezávislosť vlastnej mysle od biologických imperatívov“ (s. 185), takže konzumácia mäsa zostane väčšinovým javom. V samotnom vegetariánstve rozlišuje medzi etickou (náboženskou) a pragmatickou (umožňuje dlhší a zdravší život) motiváciou. Ale ako ďalej upozorňuje, skutočne „zdravé“ vegetariánstvo sa dá aplikovať len v moderných spoločnostiach so špecializovanými predajňami a celými tímami lekárov špecialistov“ (s. 189), bez ktorých ľudskému organizmu začnú veľmi rýchlo chýbať mnohé potrebné látky obsiahnuté v mäse. Vegetariánstvo je tak záležitosťou privilegovanej menšiny, ktorá si môže takýto časovo i finančne náročný životný štýl dovoliť. Podľa Dubničku ide o subkultúru, resp. kontrakultúru, ktorá je závislá od majoritnej kultúry „pojedačov mäsa“ už len tým, že ju odmieta. Aj v nej sa však prejavuje psychická závislosť na mäse, napríklad tým, že množstvo vegetariánskych jedál má aspoň názvom alebo tvarom asociovať mäsité pokrmy (sójové rezne, párky, guláš), prípadne imitovať chuť „pravých“ mäsových výrobkov, pretože „konzumácia mäsa je v nás hlboko zakódovaná nielen biologicky, ale aj sociálne a dokonca aj psychicky“ (s. 190).

Konzumácia mäsa bola po väčšinu ľudských dejín privilegiom elít, čo malo a má socio-kultúrne a tiež ekonomicko-politické príčiny a dôsledky. Prístup k mäsitej potrave je aj v súčasnosti ukazovateľom nielen spoločenského statusu, ale i kvality života. Rastúca životná úroveň v najľudnatejších krajinách sveta sa prejavuje aj nárastom spotreby mäsa. Snaha naplniť tento rastúci dopyt má závažné globálne dôsledky, pretože „jeden hektár pôdy uživí len jedného človeka konzumujúceho mäso, no rovnaká plocha pôdy môže uživiť až 50 ľudí konzumujúcich rastlinnú potravu“ (s. 125). Pokračujúci rast svetovej populácie a paralelný nárast konzumných nárokov obyvateľov najľudnatejších krajín sveta robia z fenoménu konzumácie mäsa zásadnú etickú a politickú otázku. Jej naliehavosť prehlbuje fakt, že chov hospodárskych zvierat je mimoriadne náročný na spotrebu pitnej vody a zároveň významne prispieva k produkcii skleníkových plynov, najmä metánu, ktorý na zmenu globálnej klímy vplyva mnohonásobne viac než plyny produkované spaľovaním fosílnych palív. Konzumácia mäsa sa teda významnou mierou podieľa na globálnej environmentálnej kríze. Ako však I. Dubnička ukazuje, ľudská túžba po mäse vznikla dávno pred priemyselnou revolúciou, ktorou odštartovala éra rastúcej spotreby fosílnych palív.

Publikácia *Misa Mäsa* osvetľuje jeden z hlavných problémov reflektovaných environmentálnou filozofiou či globálnymi štúdiami. Zároveň dokazuje, že jej autor patril k najvýznamnejším slovenským environmentálnym mysliteľom. Vo svojej reflexii nepodliehal moralizovaniu, ktoré je s environmentálnym myslením často spojené, ale hľadal skutočné príčiny súčasných problémov. Tie videl už v primárnej evolučnej stratégii ľudstva, ktorá druhu *homo sapiens* najprv umožnila planetárny úspech, no teraz sa obracia proti nemu.

Richard Šťahel